

Vladimira Ilić*Institut za etnologiju i antropologiju
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu*

sindzulejke@gmail.com

Sramota u sudaru dveju „normalnosti“: slučaj kovida-19 na Tasmaniji*¹

Apstrakt: Rad je posvećen generalnom pitanju: kako je izgledao segment socio-kulturne stvarnosti u prestonici Tasmanije u vremenskom rasponu od pojave virusa SARS-CoV-2 u Kini pa do karantinizacije australijskog stanovništva sredinom marta 2020. godine; konkretnije, šta se dešavalo u direktnim, svakodnevnim kontaktima među ljudima, u susretu ili sudaru koegzistirajućih inkongruentnih normi ponašanja – „starih“ (do tada uobičajenih) i „novih“ (krizom izmenjenih) obrazaca međuljudskog ophođenja? U ovom periodu zdravstvene i socijalne krize, koji je ovde označen kao liminalni, generisana je sramota. Ona se javila kao emocionalna reakcija na diskrepanciju mišljenja, osećanja i ponašanja osoba sa kojima je razgovarano i mišljenja, osećanja i ponašanja članova njihovog socijalnog okruženja, a koja je postala vidljiva tokom njihovih međusobnih interakcija i koja je za predmet imala drugu emociju – strah. Terenski rad je obavljen sredinom naznačene godine u Hobartu. Sproveden u formi polustrukturiranih intervjua sa nekolicinom emigranata sa prostora SFRJ. Kako je bio namenjen ispitivanju njihovog straha, a tek sekundarno sramote, u ovom radu se ograničavam na narativno tumačenje porekla i predmeta sramote, a s namerom: s jedne strane, da se ukaže na glavne faktore konstrukcije sramote i, s druge strane, da se razmotri šta je u vezi sa strahom pobuđivalo sramotu u naznačenom kontekstu. Uočeno je, pored ostalog, da sramota jeste kulturno generisana u datim interakcijama koje su se odvijale unutar sekundarnih odnosa i specifičnih konteksta okruženja i, još šire, unutar krize izazvane opštim širenjem virusa, a i da se kao objekat sramote pojavio strah kao neprikladna emocija, najpre u smislu nesrazmernosti intenziteta straha i njegovog objekta (tj. opasnosti kojom je pretio virus).

Ključne reči: sramota, strah, normalnost, kovid-19, Tasmanija

---

* Realizaciju ovog istraživanja je finansijski podržalo Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije u sklopu finansiranja naučnoistraživačkog rada na Univerzitetu u Beogradu – Filozofskom fakultetu (br. ugovora 451-03-68/2022-14/200163).

¹ Zahvaljujem svim ispitanicima na učešću u istraživanju, bez kojih ono ne bi bilo moguće.

Uvod

Sternsova početna misao o sramoti kao emociji² odnosi se na njeno „suštinsko značenje“ koje se tiče „povezivanja pojedinaca sa širim društvenim grupama i normama – stvarnim ili zamišljenim“ (Stearns 2017, 1). U međuljudskim interakcijama osobe neprestano prikupljaju informacije jedna o drugoj, stvaraju utiske i sudove koje mogu menjati u skladu sa novim informacijama (Gofman 2000, 15–17). Početna pretpostavka ovog istraživanja jeste da na osećanja i ponašanja pojedinaca dejstvuju pomenuti utisci i sudovi ili, rečju, mišljenja drugih osoba s kojima se pojedinci nalaze u odnosima – kako u odnosima koje odlikuje bliskost i stabilnost, tako i u onim kojima to nedostaje a koji se, uprkos tome, održavaju (poput, recimo, profesionalnih odnosa). Čovekovi stavovi (koje zastupa), emocije (koje doživljava i pokazuje) i postupci (koje čini) jesu odrazi njegove pozicije spram konkretne stvarnosti i predstavljaju deo slike kojom se on/ona prikazuje drugima. Drugim rečima, svi njeni činoci – stavovi/mišljenja, emocije i postupci – jesu protkani kulturnim značenjima koja generišu ili se ogledaju u epitetima koji se vezuju za tu osobu. Svi oni, tako, jesu pozitivno ili negativno konotirani u zavisnosti od činjenice njihove usklađenosti ili neusklađenosti sa kulturnim uverenjima, vrednostima, normama. Nečiji emocionalni odgovor na takvu neusklađenost, i neuspeh ispunjenja društvenih/kulturnih očekivanja, uz doživljaj sopstvene odgovornosti za to (Lewis 1998, 128), jeste generalna odrednica sramote i jedan od načina na koji se može razumeti Sternsovo opažanje.

U ovom istraživanju poreklo sramote se uočava u kontekstu međuljudskih interakcija unutar konteksta opšte zaraze novootkrivenim virusom SARS-CoV-2.³ Njegovoj pojavi se pristupa kao kritičnom događaju koji je bio povod brojnih promena, najpre onih koje su se odigravale na nivou svakodnevnih aktivnosti a koje su zahtevale kontakte sa drugim ljudima, s obzirom na to da je vrlo brzo postalo evidentno da se virus prenosi direktno s jednog na drugi ljudski organizam. Ovu činjenicu su pratile psihološke promene. Jedan od uobičajenih emocionalnih odgovora dela (svetske i lokalne) populacije bio je strah.⁴ To je reakcija na pretnju opasnosti i u vezi je sa doživljajem ranjivosti, i sopstvene i bliskih ljudi. Međutim, percepcije i doživljaji opasnosti stanovništva Tasmanije, od pristizanja prvih vesti o pojavi virusa u Kini pa okvirno do karantinizacije stanovništva Australije 19. marta 2020. godine – perioda na koje se ovo istraživanje i odnosi i koje je označeno kao liminalno – bili su različiti i nestalni. Kao i širom sveta, jedan od razloga za to bila je nejasna zvanična politika i neusaglašenost krite-

² Njome otvara prvo poglavlje svoje „kratke istorije“ o sramoti (Stearns 2017).

³ U daljem tekstu ću pretežno koristiti kolokvijalni izraz – koronavirus.

⁴ Videti, na primer: Abdullah 2020; Gokseven et.al 2021; Ilić 2021; Manderson and Levine 2020; Podunavac 2020; Swami and Gupta 2020; Žikić 2021, 24.

rijuma za procenu stanja (trenutnog ili budućeg) krize na čitavom kontinentu, kao i u ovoj ostrvskoj državi Komonvelta Australije.⁵ Razlike u doživljajima su se svakako odrazile i na reakcije koje su se odnosile ne samo na predstave o tome šta je korisno, te i „normalno“, ponašanje već i koje se ponašanje očekuje od drugih pojedinaca – treba li nastaviti sa svakodnevnim aktivnostima i socijalnim životom na do tada uobičajeni način (praktikovati „stare“ obrasce neverbalnog ponašanja) ili pak treba uvesti izmene u svakodnevnicu u pravcu praktikovanja mera smanjenja rizika od zaraze kao „dela dnevne životne rutine“ (Žikić 2021, 31), čime bi se umanjile štetne posledice po pojedince i zajednicu (normalizovati „nove“ mere).⁶ Odatle izvire osnovna pretpostavka istraživanja da je sramota konstruisana u interakcijama ispitanika sa drugim osobama⁷ u kojima je diskrepancija njihovih (emocionalnih) stavova i ponašanja bila, ili mogla postati, vidljiva, a kako se sramota javila u sudaru pomenutih dveju koegzistirajućih „normalnosti“ – „stare“ i „nove“ – i to u kontekstu povoja krize izazvane kovidom-19, pretpostavka je i da je ono čega su se ljudi sramili bilo u vezi sa strahom – njegovim doživljavanjem i (stvarnim ili zamišljenim) ispoljavanjem.⁸ Strah se ovde određuje u širokom rasponu intenziteta doživljaja – od stanja za-

---

⁵ Pozicija Tasmanije, u odnosu na preostalih pet država i dve teritorije sa kojima čini federaciju, bila je nešto povoljnija upravo zbog njene geografske odlike – ostrvske države – koja ju je činila nedostupnijom za kretanje stanovništva i izolovanijom od ostalih članica saveza. Zbog toga je i kovid-19 gotovo mesec i po dana kasnije stigao na Tasmaniju u odnosu na matično australijsko kopno (engl. *mainland*).

⁶ Premda su primenjivane mere u Australiji bile manje-više iste kao i svuda u svetu te su već dobro poznate, nije zgoreg priseliti ih se na ovom mestu. Poslužiću se već postojećim jezgrovitim a obuhvatnim (p)opisom mera. „Mere koje su preduzimate u cilju sprečavanja širenja zaraze kovidom-19 polazile su svuda od činjenice da se virus prenosi sa čoveka na čoveka, odakle su bile usmerene na onemogućavanje brojnosti i učestalosti fizičkih dodira među ljudima (...). Najčešći način na koji je to činjeno bilo je ograničenje kretanja, kao i zabranjivanje okupljanja većeg broja ljudi u određenom fizičkom prostoru“, a to je obuhvatalo niz konkretnih postupaka: „[od] zatvaranja državnih granica, dakle, preko uvođenja policijskog časa, suspendovanja mnogih uobičajenih aktivnosti (privrednih, sportskih, zabavnih itd.) ili barem promene načina njihovog odvijanja (rad i učenje od kuće, recimo), pa sve do pokušaja praćenja društvenih i fizičkih kontakata koje su imale osobe inficirane koronavirusom, ili one koje su dolazile iz zemalja sa povećanim brojem obolelih od koviida-19 u nekom trenutku“ (Žikić 2021, 21).

⁷ Članovima njihovog primarnog ili sekundarnog sociokulturnog okruženja.

⁸ Valjalo bi naglasiti da se termin „nova normalnost“ ovde ne odnosi na period koji sledi nakon faze vanrednog stanja kako bi obeležio već ustoličene promene svakodnevnih rutina – jer taj period ovim istraživanjem i nije obuhvaćen – već na pojavu i sve širu rasprostranjenost praktikovanja izmenjenih rutina koje su za neke već od ranih dana krize postale normalne, a za druge vodile njihovoj normalizaciji.

brinutosti do vrlo intenzivnog doživljaja poput užasa (Boscoboinik 2014, 9; Ilić 2021, 158). Iako svako ponašanje nije nužno izraz neke (njemu odgovarajuće) emocije, ovde će se prakse izbegavanja rizika od zaraze, tj. primena mera ili izražena potreba da se one primene, tretirati kao manifestacije nekog od oblika/intenziteta straha. Potpora ovakvom stanovištu se pronalazi u građi koja pokazuje da su ispitanici koji su osetili sramotu osećali i neki od intenziteta straha.

Postoji kritika da je u društvenohumanističkim istraživanjima samosvesnih emocija⁹ bilo „vrlo malo sistematskih istraživanja doživljaja ovih emocija u realnom vremenu, realnom svetu, specifičnom kontekstu“ (Gibson 2018, 617). Ovaj rad jeste proizvod i takvog istraživačkog nastojanja, u onom segmentu koji se odnosi na činjenicu da je posvećen konkretnim društvenim situacijama kao izvorima sramote u kojima su se našli konkretni ljudi – pojedini emigranati sa prostora SFRJ, žitelji Hobarta, prestonice Tasmanije, u naznačenom periodu. Međutim, s obzirom na obim istraživanja i sekundarnost interesovanja za sramotu u okviru primarnog ispitivanja straha, rad ima skroman cilj. Prvi cilj jeste da pokaže koji su to uslovi uticali na pojavu ili odsustvo sramote u datom kontekstu i da poterta glavne faktore konstrukcije sramote, i drugi, da se razmotri šta je u vezi sa strahom pobuđivalo sramotu u specifičnim situacionim kontekstima u liminalnom periodu zdravstvene i socijalne krize.

Teorijsko-metodološki okvir istraživanja

„Emocije su uvek u vezi sa nečim“ (Boiger et al. 2013, 540), odnosno, uvek se odnose na *nešto* – strah *na* preteću opasnost, ljubav *na* blisku osobu, tuga *na* gubitak te osobe itd. – i to *nešto* nazivamo objektom ili predmetom emocije. One (emocije) predstavljaju reakcije ili odgovore na najrazličitije objekte, tj. pojave – žive i nežive, konkretne i apstraktne. Ti odgovori su društveno/kulturno konstruisani – generisani, preoblikovani i razumevani unutar sociokulturnih konteksta. To je generalni konstruktivistički pristup koji ću slediti u ovom istraživanju. U tom teorijskom okviru, zastupajući interakcionistički pristup emocijama, grupa autora izdvaja tri konteksta u kojima je moguće pratiti konstrukciju, odnosno razvijanje i oblikovanje emocija: kontekst interakcije, kontekst odnosa i sociokulturni kontekst (Boiger and Mesquita 2012).¹⁰ Snažno dejstvo na konstrukciju emocija i na njihovo značenje imaju *brze interakcije*, one koje se odvijaju od trenutka do trenutka. U zavisnosti od „stvarnih kretanja“ unutar takve interakcije, odvijaju se osećanja i ponašanja. Kao slikovito objašnjenje

⁹ Pored ponosa, stida (engl. *embarrassment*), poniženja i krivice, sramota se svrstava u ovu kategoriju emocija (Stearns 2017, 1).

¹⁰ Njih svakako ne treba razumeti kao jedine moguće kontekste već kao najrelevantnije za ovo konkretno istraživanje.

autori navode ljutnju u kontekstu bračnog konflikta, koja zavisi od međusobnih reakcija partnera u procesu interakcije. One (interakcije) su jednako deo već ustanovljenih *odnosa* sa drugima, kao i novih odnosa koji se tek razvijaju, a oba „tipa“ odnosa takođe predstavljaju okvire u kojima se vrši konstruisanje emocija. Relacija u kojoj se nalaze emocije i odnosi jeste, zapravo, relacija međusobnog konstituisanja; dejstvo odnosa na emocije se ogleda u dostupnosti i ograničenosti emocija istorijom datog odnosa i projekcijama kuda odnos može ići u budućnosti. S druge strane, autori uviđaju da je teško zamisliti odnos koji nije definisan emocijama, odnos u kojem tzv. pozitivne emocije (npr. ljubav, zahvalnost itd.) i tzv. negativne emocije (npr. strah, prezir itd.) ne vode ka formiranju i održavanju odnosa ili pak ka prekidu istog. Iz svega navedenog se vidi da označeni konteksti nisu međusobno razdvojeni već „ugrađeni jedan u drugi“: „interakcije se zbivaju u kontekstu odnosa koji se razvijaju ili su u toku (koliko god oni bili kratkotrajni) i unutar šireg *kulturnog konteksta* vrednosti, značenja i praksi“ (Boiger and Mesquita 2012, 221–222, 225).

Kulture propisuju norme emocija koje bi „bliže odredile vrstu emocije, obim emocije i trajanje osećanja, koji su odgovarajući za neku situaciju“ (Smit-Lovin prema Heise and Calhan 1995, 224). U literaturi se sreće zgodan primer primene norme sumornosti (engl. *joylessness*) na sahranama (Heise and Calhan 1995, 223). Osećanje i ispoljavanje tuge zbog nečije smrti tokom pogrebnog rituala se smatra prikladnim, za razliku od osećanja radosti kojoj nema mesta u takvoj prilici, te bi onaj ko izražava radost naišao na osudu. „Emocije bi”, dakle, „trebalo da pristaju okolnostima” (Heise and Calhan 1995, 223). U odnosu na to da li im pristaju/odgovaraju ili ne, emocije su, baš kao i ponašanje, razvrstane na prikladne i neprikladne. (Ne)prikladnost emocija se odnosi kako na samo iskustvo osobe koja emocije doživljava tako i na njihovo ispoljavanje, a procenjuje u odnosu na opravdanost objekta emocije, ali i proporcionalnost intenziteta emocije. Prihvatajući De Susovo (De Sousa) shvatanje da je prikladna emocija „opravdana pobuđujućim objektom ili situacijom“, Armon-Džonsova pojašnjava da je prikladna emocija „ona koja je opravdana zato što je generisana istinitim uverenjima i/ili tačnim evaluacijama koje se tiču 'pobuđujućeg objekta'“. U suprotnosti s tim određuje neprikladnu emociju kao onu koja „nije opravdana 'pobuđujućim objektom ili situacijom' jer je generisana netačnim uverenjima i/ili netačnim procenama“ (Armon-Jones 1986, 67).¹¹ Valja naglasiti da uverenja ne treba shvatiti samo kao faktička već, u najmanju ruku, jednako i kao kulturna, odnosno da opravdanost emocije¹² umnogome zavisi od kulturne prikladnosti nečijeg tumačenja situacije, kao i od njenih *de facto* odlika (Armon-Jones 1986,

¹¹ Kao primer istinitih/tačnih uverenja navodi vatru koja je opasna pa je otuda i strah od vatre opravdan, odnosno kao primer netačnih, uverenje da je otvoreni prostor preteći za pojedinca, čemu je posledica agorofobija.

¹² A ta opravdanost se može odnositi i na ponašanja i na mišljenja.

67). Emocija može biti neprikladna ne samo u odnosu na „pogrešno“ uverenje spram dominantnih u kulturnoj zajednici ili u odnosu na stavove koji ne reflektuju vrednosti zajednice već i u odnosu na neproporcionalnost intenziteta emocije u odnosu na njen objekat ili situaciju (Armon-Jones 1986, 68); to se odnosi na kulturna uverenja o tome da li su doživljaji i/ili ekspresije emocija prekomerni, prejaki, ili pak nedovoljni, preslabi u datim okolnostima u odnosu na kulturni standard za oba.

Prikladne i neprikladne emocije, baš kao i tako konotirana mišljenja i ponašanja – bilo da su ponašanja izraz emocija ili ne – mogu biti predmet dugih emocija. Smatra se da „emocije ne mogu biti izdvojene iz arene moralnih evaluacija“, što se prepoznaje u činjenici da „(l)judi mogu biti okrivljeni zbog osećanja ljutnje, ljubomore ili zavisti, na primer, ili hvaljeni zbog svoje ljubavi ili tuge (kao što je slučaj u žalosti)“ (Gergen 1997, 222). Tako u odnosu na prvu narečenu grupu emocija, tzv. negativnih i nepoželjnih, osoba može osećati krivicu i sramotu, a u slučaju drugih, poželjnih i prikladnih glede konteksta, npr. ponos. To govori da emocije jedna drugoj mogu biti objekat, odnosno da, konkretno, predmet sramote može biti druga emocija, ali i stav i/ili postupak, u datom kontekstu konotirani negativno – kao nepoželjni, neprikladni i tome slično.

Sramota je neprijatno i bolno iskustvo s obzirom na činjenicu da „uključuje internalizaciju negativnih predstava o sebi“ (Wilce 2009, 120) koje se odnose na sopstvene osobine, emocionalna stanja, postupke, želje, status ili tome slično. Sramota pojedinaca „signalizira pažnju prema društvenim pravilima i nameru da se povinuje tim pravilima“ (Boiger and Mesquita 2012, 226), ali se javlja kao emocionalna reakcija na neuspeh da se odgovori na očekivanja zajednice (v. Rosenblatt 2013, 5; Boiger and Mesquita 2012, 225; Lewis 1998, 126). Kao posledica i pokazatelj neuspeha, dakle, da se misli, oseća i ponaša u skladu sa kulturno ustanovljenim normama, sramota se povezuje sa „iskustvom nemilosti i anticipiranog ostracizma i napuštanja“ (Kilborne 1992, 231). Zbog toga se prepoznaje i kao svojevrsno „anksiozno iskustvo bilo stvarnog bilo očekivanog gubitka statusa, naklonosti ili samopoštovanja“ (Shweder 2003, 1115), te neretko definiše pomoću straha od, recimo, „poniženja i gubljenja integriteta“ (Armon-Jones 1986, 62) ili generalno „od onoga što ne želimo da drugi vide u nama“ (Kilborne 1992, 231). Kao iskustvo uslovljeno prethodnom internalizacijom kulturnih normi (Lebra 1971, 241–242; Rosenblatt 2013, 9) i iskustvo koje se želi izbeći, s obzirom na do sada narečeno, sramotu možemo razumeti i kao neformalni način društvene kontrole usklađenosti sa očekivanjima i vrednostima zajednice, odnosno drugačije rečeno, kao društveni mehanizam usaglašavanja misli, osećanja i činjenja članova neke grupe ili kulturne zajednice sa njenim normama (v. Scheff 1988). Neophodnim društvenim uslovom sramote smatra se, između ostalih, ekspaniranost koja nije ništa drugo do „izloženost, stvarna ili anticipirana, posmatračima akcije ili stanja“ (Lebra 1971, 248). Nare-

čena razlika u vrstama izloženosti znači da sramota zapravo „ne zahteva publiku sama po sebi, ali zavisi od neke koncepcije, bilo stvarne ili zamišljene, o tome šta bi drugi pomislili“; zato se neophodnim smatra „da neko bude posmatran od strane drugih – vršnjaka, poštovanih autoriteta, mušterija, društvene grupe, društva u celini – ili da sebe vidi onako kako pretpostavlja da bi ga drugi videli“ (Rosenblatt 2013, 7). Izloženost implicira posedovanje onoga što se izlaže. Da bi nešto bilo izloženo, dakle, ono prethodno mora biti posedovano. Za jedne, to je društveni status (profesionalni, porodični itd.), čije podrivanje bilo kakvim nemilim događajem otkriva nešto što nije u skladu sa tvrdjenim statusom, te srami pojedince (Lebra 1971, 246), a za druge, to je neka osobina čoveka, recimo samopoštovanje, čije ocrnjenje nekom nemilom situacijom otkriva „mane karaktera“ (Boiger et. al 2013, 542). Bilo šta da se smatra da je u pitanju, „ono čega se ljudi srame je u velikoj meri definisano kroz njihove interakcije sa drugima“ (Rosenblatt 2013, 6), u realnom vremenu i specifičnom kontekstu.

Istraživanje

Ograničenost vremenom za sprovođenje terenskog istraživanja, ograničila je i njegov obim.¹³ Tako je u istraživanje uključeno svega desetoro žitelja Hobarta poreklom sa prostora SFR Jugoslavije – emigranata prve generacije doseljenih iz Srbije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Severne Makedonije.¹⁴ Sa njima su vođeni individualni razgovori u formi polustrukturiranih intervjua.¹⁵ Odvijali su se na jezicima kojima se govorilo u SFRJ, što znači da se većina služila svojim jezikom, dok su ispitanici poreklom iz Severne Makedonije u značajnoj meri govorili srpskim jezikom.¹⁶ Izuzev prvog, probnog intervjua koji je načinjen tokom trajanja karantina na Tasmaniji – aprila 2020. god, i jedinog koji je naknad-

---

¹³ Pored paralelnog sprovođenja glavnog i opsežnijeg istraživanja spram ovog, a koje je već bilo započeto i privremeno prekinuto okolnostima koje su bile uzrokovane pojavom koronavirusa, moj višemesečni boravak u Australiji je takođe bio vremenski omeđen i bližio se kraju.

¹⁴ Dužina njihovog boravka na Tasmaniji je različita i kreće se od nekoliko decenija (u slučaju onih koji su se doselili 80-ih godina prošlog veka), pa do svega nekoliko godina. Treba dodati i da je reč o međusobno nezavisnim pojedincima, u smislu da nisu članovi određene grupe, udruženja ili zajednice, već su ili neznanci jedni za druge ili prijatelji i supružnici.

¹⁵ Prosečna dužina trajanja intervjua iznosi oko sat i po vremena, s tim da je najkraći intervju trajao oko sat vremena, a dva najduža oko dva sata i četrdeset minuta. Razgovori su snimani diktafonom i sačuvani kao audio-zapisi, a kasnije su transkribovani na način što dosledniji onom na koji su ispitanici i govorili (v. Podboj 2020, 246–247).

¹⁶ Na čemu im zahvaljujem.

no dopunjen,¹⁷ svi ostali su proizvod po jednog susreta sa sagovornicima. Susreti su se odigrali uživo u periodu između kraja juna i kraja jula 2020. godine.

Kako je zamišljeno kao preliminarno istraživanje emocionalnih reakcija na zdravstvenu, društvenu i ekonomsku stvarnost koja se vidno menjala i lokalno i globalno, njime je obuhvaćen širok opseg starosne dobi ispitanika¹⁸ i obrazovnog statusa¹⁹, i gotovo jednak broj ispitanika u pogledu njihovog pola/roda.²⁰ S druge strane, namera ispitivanja emocionalnih reakcija (prevashodno straha) na opšte širenje virusa, za koji je od same njegove pojave bilo evidentno da se zasigurno prenosi sa čoveka na čoveka, odredila je osnovni i, za ovo konkretno istraživanje, primarni kriterijum za odabir ispitanika. On se može označiti kao *složenost socijalnih veza* ispitanika, a što podrazumeva postojanje mreža socijalnih odnosa koji uslovljavaju nužnost i učestalost kontakata sa drugim osobama. To znači da su ovde prvi naznačeni parametri (poput starosne dobi, pola/roda, obrazovnog i socioekonomskog položaja) od sekundarnog značaja,²¹ a da parametri kao što su ofornjenost porodice sa potomstvom (bez obzira na njihov uzrast) i suživot sa najmanje jednim članom porodice, kao i aktivni radni odnos ispitanika, jesu primarni.²² Time je pretpostavljena brojnost i raznovrsnost prilika za neposrednu međuljudsku komunikaciju, te složenost emocionalnih odgovora na njih.

S obzirom na činjenicu da ljudi ne reaguju na složene događaje samo jednom emocijom, primarno istraživanje straha kao reakcije na širenje virusa je otvorilo pitanje prisustva i dinamike i drugih emocija. Pored nade i ljutnje, kod dela ispitanika je zabeležena i emocija sramote. Prevashodno interesovanje se odnosilo na iskustvo sramote od pokazivanja bilo kojeg oblika straha, bilo verbalnim putem, bilo kroz postupke koji jesu ili se činilo da jesu, iz vizure članova primarnog ili sekundarnog socijalnog okruženja ispitanika, tumačeni kao izrazi straha. Tako su sagovornici bili upitani o doživljavanju sramote od osećanja i/ili pokazivanja straha, a onda i od bilo čega drugog, a zatim i o konkretnim situacijama u kojima su osetili sramotu. Poseban naglasak u istraživanju je stavljen

---

¹⁷ Poslednji put avgusta 2020. godine i to elektronskim putem po mom povratku u Beograd.

¹⁸ Od kasnih tridesetih do najranijih šezdesetih godina života.

¹⁹ Srednjeg, višeg i visokog obrazovanja.

²⁰ Za razlog formiranja takvog uzorka preliminarnog tipa istraživanja, kao i za razlog određenja gornje starosne granice ispitanika videti Ilić 2021, 161.

²¹ Iz tog razloga, kao i zbog nastojanja da se sakriju identiteti ispitanika, u tekstu će svi biti navedeni u muškom rodu, odnosno citati njihovih odgovora, tamo gde je potrebno, biće usklađeni sa muškim rodom, kao i srpskim jezikom.

²² Tek nešto veći broj ispitanika je bio zaposlen u državnom sektoru i, kao i u domaćem kontekstu, rad u državnim institucijama u vreme krize je pružao veću ekonomsku sigurnost negoli rad u privatnim firmama.

na situacije u kojima su se povinovali dominantnom mišljenju i/ili ponašanju, odnosno na interakcije u kojima su imali potrebu da reaguju u pravcu pružanja otpora mišljenju ili postupanju pojedinaca ili grupe iz neposrednog okruženja, ali nisu. S namerom razumevanja predmeta sramote, nastojala sam ispitati čega i, u manjoj meri, zbog čega su se sramili. Odgovore na prvo, opšte pitanje je moguće razvrstati na sledeći način: a) deklarativno odrični odgovori kojima je tvrđeno nepostojanje ikakvih situacija u kojima su sagovornici osetili sramotu; b) odrični odgovori s primerima situacija u kojima ispitanici nisu iskusili sramotu usled sadejstva određenih faktora (koji će biti navedeni u tekstu koji sledi, a bliže opisani u analitičkom delu rada);²³ c) potvrdni odgovori kojima su navedene situacije u kojima jesu osetili neki intenzitet sramote – bilo u vidu posramljenja, bilo u vidu anticipirane sramote.²⁴ Odrični odgovori koje su pratila objašnjenja odsustva sramote tretiraju se kao jednako dragoceni (kao i potvrdni) za razumevanje konstrukcije ove emocije u kontekstu interakcija koje su se odvijale unutar odnosa ispitanika sa drugim osobama, smeštenih u širi sociokulturni kontekst i kontekst promena pokrenutih pojavom kovida-19. U komparaciji sa potvrdnim odgovorima, kao njihovi antipodi, ovi su potvrđivali dejstvo pojedinih činilaca i pojedine izdvojili kao ključne preduslove za generisanje sramote u datim kontekstima. Takođe, uključivanje u razmatranje i ukrštanje podataka izvučenih iz svih odgovora – i potvrdnih i odričnih, i onih u vezi sa sramotom i u vezi sa strahom – bilo je značajno za oba aspekta analize, i za razumevanje sociokulturnog procesa generisanja sramote i za razumevanje njenog predmeta.

S težnjom razumevanja procesa konstrukcije sramote biće razmotrene situacije, odnosno pojedini činioци situacija ili faktori čijim je međusobnim dejstvom generisana emocija sramote u slučaju jednih ispitanika ili je, upravo suprotno, izbegnuta u slučaju drugih. Ti činioци jesu strah od opasnosti kojom je pretila pojava koronavirusa kod osoba sa kojima je razgovarano, zatim stavovi i ponašanja članova njihovog socijalnog okruženja, kao i zdravstveni i finansijski položaj ispitanika u vreme pojave i širenja koronavirusa.

---

²³ Jedan od odgovora je bio: „Ne, nije bilo [sramote, osude] jer je klima na mom poslu – ne može bit bolja (...). Ja sam dobio od generalnog direktora mejl: 'Da li imaš potrebu da radiš od kuće celo vreme?'“. Slična je bila i tvrdnja drugog ispitanika o tome da šef nije imao ništa protiv njegovog predostrožnog ponašanja pa da nije imao razloga za sramotu. Takođe, zabeležen je i izričit stav: „Prvo sam pričao s doktorom. Znači, to što doktor kaže, to sledim zato što mi je važnije da živim, da budem živ nego da oni misle da sam ja dobar radnik.“ Tome je usledilo objašnjenje da ga nije bilo sramota da, npr. javno kaže da je pandemija i da hoće da iskoristi svoje pravo na bolovanje, iz prostog razloga zato što je prioritet biti zdrav, kao i da uz to nije osećao pritisak sredine i da jeste postojala blagonaklonost nadređenih.

²⁴ Objašnjenje razlike sledi dalje u tekstu, kao i navođenje konkretnih primera.

Metodološki problem koji se javlja u slučajevima kada su predmet istraživanja emocije, o kojima se podaci prikupljaju metodom intervjua, u vezi je sa kulturnim pretpostavkama o emocijama kao ličnim i privatnim, stoga i manje ili više neprijatnim ili neprikladnim temama za razgovor s antropologom, često potpunim neznancem.²⁵ To se naročito može odnositi na sramotu koja je po svojoj prirodi neprijatna, te koja se želi i izbeći i sakriti (Kilborne 1992, 231). Pojava koju takođe ne treba zanemariti jeste trenutna nemogućnost da se artikulise ono što bi sagovornik u ovakvim razgovorima čak bio i spreman da saopšti.²⁶ S druge strane, s obzirom na činjenicu da je primarna usmerenost bila na ispitivanju proživljavanja straha, te, iako je razgovor vođen i u pravcu ispitivanja sramote, pored stanja na terenu (ograničenost samog doživljavanja sramote ispitanika, pa i ograničenost njihovih reči o tome), poštovano je i odsustvo njihove želje ili nespремnost da o datom iskustvu dublje promišljaju i razgovaraju. Zbog svega toga, postojala je potreba pažljivije i obuhvatnije analize celokupnog materijala, tačnije, detaljnijeg sagledavanja i narativne analize²⁷ ne samo konkretnih odgovora na pitanja u vezi sa sramotom već narativa kao celina sa pojedinostima sadržanim u narativnim sekvencama kao implikacijama značenja. Iz navedenih razloga će i deo analize koji se odnosi na strah kao jedan od okidača sramote biti baziran prevashodno na kraćem tumačenju dela kulturnih značenja straha, ne samo na osnovu eksplikacija iznetih, i implikacija prepoznatih u saopštenjima osoba sa kojima je razgovarano, već i iz ugla pojedinih naučnih uvida.²⁸

²⁵ Što ja za skoro sve ispitanika delimično ili u potpunosti jesam bila. Naime, nešto više od polovine ispitanika sam upoznala po dolasku u Hobart i sa njima prethodno ostvarila profesionalnu komunikaciju (u vezi sa ranije pomenutim glavnim istraživanjem u Hobartu), a onda i provela izvesno vreme sa njima (u većini slučajeva u neformalnim susretima), dok sam za druge bila potpuni stranac, čak i bez mogućnosti ponovnog susreta usled skorog okončanja mog boravka u prestonici Tasmanije.

²⁶ Na primer, među ispitaničkim rečima se mogu naći tvrdnje da u trenutku razgovora ne uspevaju da racionalizuju zašto su osećali to što su osećali ili mislili to što su mislili u situacijama koje opisuju, kao i žalba da je teško govoriti (u smislu tumačiti) o nečemu o čemu nije već ranije promišljano.

²⁷ O narativnom pristupu u antropologiji emocija videti: Beatty 2010; 2019, 107–193.

²⁸ Pomenute metodološke prepreke mogu voditi upitnosti metodološke utemeljenosti rezultata. Međutim, postoji više razloga za rešenost da se rezultati dela istraživanja koje se odnosi na sramotu objave. Najvažnije jeste to da su na osnovu pažljivog razmatranja celokupne građe za analizu izdvojena samo dva segmenta u vezi sa sramotom iz niza potencijalnih istraživačkih podtema (vrste sramote i njeno razlikovanje u odnosu na druga srodna iskustva, poput krivice recimo (npr. videti: Piers and Singer 1953, Herzfeld 1980, Lebra 1983, Gibson 2018, Sauvagnat 2018), ili načini nošenja sa sramotom, odnosa sramote i stigme itd. (Lewis 1998)), a od kojih su neke „zagrebane“ ovim istraživanjem. Pored toga, postoji i svest da se istraživanje odnosi na nepovratni i specifični istorijski trenutak, da postoji nedovoljnost istraživanja emocija u domaćoj etnologiji/antrop-

Napokon, u radu će biti razmotreno nekoliko primera situacija u kojima su ispitanici doživeli sramotu.²⁹ Izbor primera izdvojenih za analizu je izvršen na osnovu dva zahteva. Shodno tome da građa ukazuje na činjenicu da se sramota javila dominantno u sekundarnim odnosima, prvi zahtev se odnosi na zadovoljavanje barem jednog od dva aspekta profesionalnog okruženja, što znači sledeće: da sama interakcija ima poslovni karakter, i/ili da među sagovornicima postoji profesionalni odnos (iako, recimo, interakcija nije takvog karaktera); drugi zahtev se odnosi na to da je (osnovni ili barem jedan) predmet sramote stav i/ili delovanje ispitanika koji jesu ili se čini da jesu u sprezi sa strahom. Primeri se mogu razvrstati u najmanje dve grupe: na situacije u kojima se javila sramota zbog onoga što je učinjeno i na situacije u kojima se javila sramota zbog onoga za šta je postojala potreba da bude učinjeno, ali nije. Prva se ovde obeležava kao *posramljivanje*, a druga kao *anticipacija sramote*. U prvom slučaju, sramota se javlja usled osude u vidu podsmeha drugih, ali i samoprekora ili podsmeha sopstvenim postupcima iz prošlosti a tokom interakcije profesionalnog karaktera. Drugi tip se odnosi na sramotu kao efekat ispitanikovih zamisli nepovoljne ocene njihovih stavova ili postupaka od strane posmatrača, takođe u datim interakcijama.

Kada je reč o interakcijama tokom kojih su sagovornici doživeli posramljenost, izdvajaju se dve saopštene tokom razgovora. Jednu je sagovornik sažeto objasnio:

„Pa, moja prijateljica koja baš radi do mene, ja sam rekao da deca ne idu u školu – imam osećaj da se malo podsmehnula. Međutim, ona je po meni malo neodgovorna jer njeno dete je bilo bolesno pre par nedelja, baš simptomi korone (...), a ona nije testirala, znaš. Pretpostavljam da (...) ne želi nikakvu stigmatu ili nešto, znaš.“

Drugi ispitanik dočarava svoje iskustvo na sledeći način:

„Šta smo mi uradili što ja nikad u životu ne bi uradio da mi ova koleginica nije... Jao bože, svašta čovek može da smisli. Evo recimo šta je bilo. Za moj pojam je to odlika panike (...)“.

Tome je usledilo objašnjenje da je od koleginice koju je majka prethodno upozorila na neizvesnost budućeg snabdevanja osnovnim prehrambenim namirnicama – uprkos činjenici da su sve radnje u tom momentu otvorene za kupce – dobio ideju da i sam kupi zamrzivač za skladištenje kvarljivih namirnica, kojih je u to vreme, prema tvrdnjama dotične koleginice, već ponestajalo u lokalnim radnjama. Pri kraju ove priče, sagovornik sumira:

---

ologiji, kao i da činjenica fakultetskog finansiranja istraživanja različitih sociokulturnih aspekata krize izazvane kovidom-19 upućuje na to da još uvek postoji institucionalno interesovanje i naučna potreba upravo i za ovakav istraživački rad.

²⁹ Polovina ispitanika je prijavila barem po jednu takvu situaciju, od kojih njih nekoliko po dve-tri.

„Odluka da to kupim, to mi nikad ne bi palo na pamet. (...) znači, od te neke panike drugih, da tako kažem, koja je prebačena na mene, [desilo se] da kažem da bi bilo to pametno da se uradi (...)“.

U građi se sreću tri primera anticipacije sramote u dva profesionalna okruženja. Sva tri su se desila tokom profesionalnih interakcija, a u okruženjima u kojima su ponašanja njegovih članova okarakterisana kao neogdovorna i ležerna, kao i okruženjima u kojima su se pojavila ismevanja (postupaka) drugih ljudi i zbijale šale na račun (pojedinih) mera. Jedna je interakcija ispitanika sa jednim sagovornikom, a druge dve se odnose na interakcije sa grupom kolega – gotovo istovetne situacije sa nešto drugačijim pojašnjenjima razloga za sramotu. Evo opisa prvog:

„Znaš šta se meni jednog dana desilo: firma apeluje da bude *social distancing*, znači da se ljudi udaljuju jedni od drugih, a moj kolega dođe i visi mi iznad vrata, duva mi za vrat, sat vremena gleda nešto u moj monitor. I (...) to je vrlo lep primer sramote, da je mene bilo sramota da ja njega opomenem“.

Usledilo je promišljanje o razlozima zbog kojih je ispitanik anticipirao sramotu, te sakrio svoj (emocionalni) stav o opisanom ponašanju kolege; ono se može sažeti u ovom objašnjenju:

„Pa sramota me je bilo zato što lično mislim da bi to ugrazilo moju neku buduću reputaciju; da bi on rekao: Vidi ga!“

Ovaj uzvik, ispitanikovim rečima, značio je: „da bi bio stigmatizovan (...) da podižem paniku i da sam paničar“. U daljem razmatranju on povezuje paniku sa kukavičlukom na sledeći način:

„(...) a mi muškarci moramo da budemo hrabriji, je l' tako, to je očekivanje društva. Prema tome, to je verovatno još gore za muškarca da bude – evo, sad kad razmišljaljam – da se pokaže da je slabić, da ‘oće da pobegne. To uopšte nije, to nije privlačna osobina muškarca. Ja verujem da svi segmenti života muškarca mogu da budu ugroženi ako on pokaže da je slabić; da je to vrlo... nije to da je slabić, nego da je pička, kako se to kaže – kukavica. (...) U stvari, kukavica je pravi izraz, da, a ne slabić. (...) Znači poenta stigmatizacije je biti kukavica (...). Ako si ti na taj način stigmatizovan kao deo grupe, hijerarhijski padaš u percepciji grupe (...), znači, padanje u očima u grupi u kojoj operišeš“.

Isti ispitanik je naveo još jednu situaciju u kojoj je iskusio (anticipiranu) sramotu:

„I, recimo, isto mi se desilo (...) bio sam na nekim sastancima i već tad je bilo neko pravilo (...) da ako je okupljanje ljudi u zatvorenom prostoru, da bude 4m2 po čoveku, a ja sam bio na sastanku u firmi gde je nas sedmorica bila u 15m2. (...) Pa bili smo, bogami, sat-sat i po, od čega je jedan u toj kancelariji doš'o iz inostranstva.“

Na sve to niko nije reagovao, tvrdi ispitanik, niti je osetio da je drugima bilo neprijatno, te ni na koji očigledan način nije reagovao ni on sam.

U istoj situaciji se našao i drugi ispitanik. On je opisao situaciju da je u poslovnoj prostoriji bio veći broj osoba od onog predviđenog merama, da su među njima bili i nadređeni, i da je imao potrebu da ukaže na to da ih treba biti manje, ali da nije reagovao jer bi to bilo „pametovanje [koje] ne vodi dobrom“, u smislu da „[n]iko ne voli ljude koji mnogo pametuju”.

Sudar dveju „normalnosti“ kao kontekst istraživanja

U redovnim stanjima društvene i kulturne promene se odvijaju kao relativno spori procesi. Nasuprot tome, dešavaju se kritični događaji koji mogu dejstvovati tako da se pojedine kulturne norme ili kulturni obrasci u jednoj zajednici menjaju „pred očima“ njenih članova. Pojava koronavirusa u domaćoj antropološkoj literaturi je vrlo brzo prepoznata kao kritični događaj (Žikić, Stajić i Pišev 2020, 950). Moglo bi se reći da su to oni događaji čije su posledice po (segment) stvarnost(i) koju poznajemo toliko velike i značajne da se izmenjena stvarnost ili njen deo označava kao „nova normalnost“. Ona se kontrastira sa stanjem normalnosti koje se odnosi, između ostalog, na svakodnevnicu koju smo poznavali *pre pojave* i opšteg širenja koronavirusa. Drugim rečima, „[s]ociokulturna normalnost odnosi se na uobičajeno i neometano odvijanje svakodnevnih aktivnosti“ (Žikić, Stajić i Pišev 2020, 949). Jedno od implicitnih značenja termina „nove normalnosti“ iz vremena njegove upotrebe pre pojave pandemije kovida-19 jeste „neminovnost koja podrazumeva bezuslovno prilagođavanje *novonastalim okolnostima*³⁰“ (Trifunović i Đorđević 2021, 522). Pored toga što izraz, kako navodi grupa antropologa, konotira društvenu i kulturnu promenu, on „predstavlja (i) iskrivljenu analošku referencu na stanje pre kritičnog događaja (...) pošto upućuje na sličnost u znatnoj meri sa njom, ali nipošto i istovetnost“ (Žikić, Stajić i Pišev 2020, 951). Međutim, nameću se pitanja: šta se dešava dok „nova normalnosti“ za jedne ne postane narečena neminovnost za druge, tj. dok se o potrebi za promenama dnevnih rutina još uvek eksplicitno ili prećutno pregovara tokom interakcija među ljudima; kako je u praksi i u tasmanijskom kontekstu (ili bilo kojem drugom) bilo moguće prepoznati kraj stanja koje je bilo prisutno pre pojave kritičnog događaja i početak novog, izmenjenog stanja, odnosno *gde* vremenski locirati nastanak novih okolnosti koje iziskuju prilagođavanje? Drugim rečima, kada nastaju i bivaju prepoznate ili definisane pomenute nove okolnosti zdravstvenog, socijalnog ili kakvog drugog okruženja na koja su ljudi bili (većinom saglasni da su) primorani da se prilagode?

---

³⁰ Kurziv moj.

U vremenu preopterećenosti informacijama³¹ „običan stanovnik“ tehnološki razvijenih zemalja bi morao mnogo da se potruži da ostane uskraćen za informacije o događanjima, kako se to popularno kaže, u zemlji i svetu. U odnosu na zainteresovanost za te događaje u najopštijem smislu, te učestalosti praćenja (štampanih i elektronskih) medija i informacija dostupnih savremenom čoveku putem interneta i vrsti njegovog najbližeg socijalnog okruženja takođe odgovornog za njegova znanja (v. Riezler 1944, 489–490), ali i u odnosu na samu prirodu pojedinačnih događaja, te i reakcija političkih upravljača na njih – javljaju se razlike u brzem i sporijem pristizanju informacija i razlike u tumačenju i doživljaju njihovog sadržaja. Pomenutim kanalima vesti o kovidu-19 pristizale su do stanovnika Tasmanije, s razlikom u tome kada su prvi put čuli za virus i, još važnije, obratili pažnju i emocionalno reagovali na njegovo prisustvo i/ili širenje, tačnije kada je ko doživeo da su se okolnosti toliko izmenile da su kao takve postale signali potrebe za promenom u ponašanju. To je moglo biti: u decembru 2019. godine, s pojavom prvih vesti iz Kine; zatim, krajem januara 2020. godine, kada se situacija u Kini značajno pogoršala i kada su se pojavili prvi slučajevi zaraze u Australiji (na matičnom kopnu), te kada je onemogućeno i otežano kretanje ljudi između ove dve zemlje;³² ili još kasnije, početkom marta, kada se Tasmanija upisala u listu država s prisustvom kovida-19 među svojim žiteljima;³³ ili nekoliko dana potom, kada je SZO proglasila pandemiju virusom SARS-CoV-2 u svetu; najkasnije, svakako, to može biti trenutak uvođenja vanrednog stanja u čitavoj zemlji, 19. marta 2020. godine. Utkani u ovaj niz jesu i oni događaji koje su ljudi sa kojima je razgovarano na terenu prepoznavali kao važne ili ključne signale (nadolazeće) krize, a to su bili, recimo, zatvaranje Vuhana za jedne, pad svetske berze za druge, postavljanje sredstava za dezinfekciju ruku na aerodromima za treće, tj. one koji su u kratkim vremenskim intervalima odlazili na poslovna putovanja te bili svedoci promena, smrt poznanika izazvana kronavirusom za četvrte itd.

³¹ Shvaćeno pre na Vajnbergerov (Weinberger 2014, 9) nego na Toflerov način (Toffler 1975, 282–289).

³² Prvog dana februara 2020. god. federalna vlada odlučuje da zatvori svoje granice za putnike iz Kine, a svojim građanima povratnicima propisuje karantin u trajanju od dve nedelje. Mesec dana kasnije, u nekoliko navrata, primena iste političke strategije biva usmeravana i prema još nekoliko zemalja, procenjenih kao rizične, usled visoke stope zaraze unutar njihovih državnih granica. Videti: <https://www.abc.net.au/news/2020-02-01/australians-told-not-to-travel-to-china-due-to-coronavirus/11920742>; <https://www.abc.net.au/news/2020-03-11/coronavirus-australian-travel-ban-extended-to-italy/12045064>.

³³ Za vremenski sled reakcija vlade Tasmanije na koronavirus videti: <https://www.examiner.com.au/story/6720381/tasmanias-response-to-covid-19-timeline/>

Samo postupnost koju oslikava nepotpuna skica medijski zabeleženih događaja koji su pratili širenje novootkrivenog virusa u Australiji i drugim zemljama sveta ukazuje na to da se kriza izazvana opštom zarazom koronavirusa *pomaljala i razvijala* tokom vremena, odnosno da su se društvene, kulturne i ekonomske promene ili transformacije pokrenute pojavom virusa *odvijale* tokom određenog vremenskog intervala. Period od stizanja prvih vesti o pojavi nepoznatog virusa do uvođenja vanrednog stanja u Australiji i karantinizacije stanovništva – period na koji se ovo istraživanje odnosi – označiću kao liminalni ili tranzitni, jednostavno zato što predstavlja vreme postepenog formiranja nove sociokulturne normalnosti. Drugačije rečeno, radi se o periodu u kojem se počinju odvijati promene u ponašanju ljudi u privatnoj i polujavnoj sferi,³⁴ ali tek kod dela stanovništva i to manje-više „nesigurno“, jer konsenzus o nedvosmislenim signalima (prestojeće) krize i njenih dimenzija nije bio društveno formiran³⁵ niti nametnut od strane, tada još uvek, zbuđenih zvaničnih upravljača krizom i državom³⁶ praktično sve do uvođenja karantina kao zvaničnog državnog opredeljenja po pitanju veličine i značaja opasnosti kojim je pretilo opšte rasprostriranje kovida-19.³⁷

³⁴ Misli se na primenu uobičajenih mera zaštite od kontaminacije koronavirusom koje su se primenjivale širom sveta.

³⁵ Govoreći na nivou zajednice, vidna su bila različita mišljenja/ponašanja: od uobičajenog, neizmenjenog delovanja u svakodnevnom socijalnom životu (na terenu je zabeleženo da je praktikovan rad iz kancelarija, da su praktikovana poslovna međunarodna putovanja u pojedinim državnim firmama barem do oko nedelju dana pre uvođenja vanrednog stanja u celoj zemlji, da ni pre ni tada nije praktikovana karantinizacija putnika po njihovom povratku u zemlju itd.), preko npr. pokretanja peticije za zatvaranje državnih granica Tasmanije kao jedine ostrvske države Komonvelta Australija (saržaj peticije je dostupan na: Sign petition: An Open Letter to the Hon. Sarah Courtney MP – from Tasmanian GPs · GoPetition.com), pa sve do paničnog pražnjenja rafova sa prehrambenim i higijenskim namirnicama u marketima (videti: https://www.theguardian.com/world/2020/mar/03/scott-morrison-calls-for-calm-as-coronavirus-prompts-panic-buying-at-supermarkets?CMP=Share_iOSApp_Other).

³⁶ Kulminacija kontradiktornosti poruka koje su slate stanovništvu predstavljaju saopštenja vodeće političke figure Australije koja i živi u zemlji, tadašnjeg premijera Australije, u razmaku od svega nekoliko dana: najava primene rigoroznijih mera u pogledu organizovanog okupljanja ljudi, najava uvođenja vanrednog stanja, ali i najava svoje posete ragbi utakmici samo nekoliko dana pre dana stupanja na snagu vanrednog stanja. <https://www.theguardian.com/australia-news/video/2020/mar/13/scott-morrison-defends-decision-to-attend-rugby-league-game-during-coronavirus-outbreak-video>; <https://www.sbs.com.au/news/scott-morrison-cancels-plans-to-attend-cronulla-sharks-nrl-game-amid-coronavirus-fears>.

³⁷ Više informacija o (ne)prilikama u periodu koji se opisuje na Tasmaniji (Ilić 2021, 161–164.)

Sramota u sudaru dveju „normalnosti“

U ovom odeljku ću nastojati da odgovorim na dva glavna pitanja: koje su to situacije u kojima su ispitanici učestvovali a koje su predstavljale (potencijalne) izvore sramote, odnosno koji su najznačajniji činioci koji u slučaju jednih *nisu*, a u slučaju drugih *jesu* generisali ovu emociju; i drugo, *čega* i *zbog čega* su se neki među ispitanicima sramili?³⁸

Kada govorimo o situacijama u kojima su se ispitanici našli izloženi (stvarnom ili zamišljenom) sramoćenju, govorimo pre svega o njihovim interakcijama u mikrosocijalnom okruženju i to, kako istraživanje pokazuje, u interakcijama u sekundarnim, tačnije dominantno profesionalnim odnosima. Situacije su sačinjene od činilaca čije je specifično ukrštanje u slučaju svakog ispitanika ponaosob ili vodilo proživljavanju sramote ili upravo suprotno – nije vodilo. Prvi i važan činilac predstavlja strah ispitanika od opasnosti kojom je pretila pojava i opšte širenje koronavirusa, a koji je uključivao primenu ili potrebu za primenom strategije izbegavanja rizika od zaraze u svakodnevnoj socijalnoj praksi.³⁹ Drugi i značajan faktor predstavljaju stavovi i delovanja članova sekundarnog socijalnog okruženja ispitanika. Izmenjeno socijalno ponašanje osoba iz njihovog okruženja u slučaju jednih ispitanika ili neizmenjeno u slučaju drugih pre svega se odnosilo na način upravljanja rizicima, odnosno na primenu ili odsustvo primene mera pre njihovog zvaničnog stupanja na snagu, tj. na poštovanje ili odsustvo poštovanja mera nakon toga, a čijom primenom (se verovalo da) bi se smanjila mogućnost „uvoženja“ zaraze iz drugih država, kao i transmisija zaraze unutar zajednice. Takva ponašanja su okarakterisana kao odgovorna (predostrožna) ili neodgovorna (ili ležerna), što su procenjivali sami ispitanici prema sopstvenom osećaju ranjivosti i proceni korisnosti primene (pojedinačnih ili svih) mera, kako je naznačeno – nešto pre, a nešto nakon zvaničnih odluka o njihovoj primeni.⁴⁰ S druge strane, ponašanje ljudi iz okruženja se odnosilo i na otvoreno iznošenje stavova ne samo prema vrsti i prirodi pojedinih ili mera uopšte – njihovoj banalnosti ili beskorisnosti pa tako i preteranosti,⁴¹ već i pre-

³⁸ Za razumevanje ovog odeljka rada potrebno je imati na umu delove intervjuja koji su predstavljeni u odeljku pod nazivom „Istraživanje“.

³⁹ Strategija se, svakako, ogleda u primeni uobičajenih mera za suzbijanje i zaustavljanje kontaminacije stanovništva; videti sedmu fusnotu ovog rada.

⁴⁰ Evo jednog od uvida, rečima sagovornika: „To je već bilo očigledno da će oni za nedelju-dve dana da zatvore, da radimo od kuće, a mi imamo situaciju da se ljudi vrlo ležerno [ponašaju].“ Ili tvrdnje: „(...) čak mislim da su [nadređeni] i preležerni, možda. Mi smo dobili one sve papire kol’ko sme biti osoba po prostoriji – oni se uopšte sami ne pridržavaju toga.“ Pogledati i odgovore u fusnoti pod brojem 24.

⁴¹ Na primer, jedan ispitanik se priseća da su se nadređeni podsmevali propisanim merama i kaže: „(...) pa su došla uputstva kako prati ruke...znaš sve to službeno, ali sa malo podsmehom nekim“.

ma drugima koji su se ponašali suprotno njihovim uverenjima.⁴² Napokon, tu su i činioci koji se odnose na zdravstveni i finansijski položaj ispitanika. Građa ukazuje na to da je među sagovornicima bilo nekoliko slučajeva osetljivog zdravstvenog stanja⁴³ i nešto specifičnijeg finansijskog položaja.⁴⁴

Kada se ovi činioci ukrste, dobijaju se dve slike stanja proživljenosti stramote u slučaju učesnika u ovom istraživanju. Tako ispitanici koji su osećali strah manjeg ili većeg intenziteta, a čiji su se nadređeni i kolege ponašali predostrožno, te i s razumevanjem prema kolegama sa još višim nivoom predostrožnosti⁴⁵ i bez razlike glede zdravstvenog i finansijskog stanja ispitanika, nisu iskusili sramotu. Zdravstveno ranjive osobe, među kojima je bilo i onih finansijski ranjivih, nisu doživele ovu emociju – ili usled svog čvrstog i otvorenog stava o potrebi za maksimalnim smanjenjem rizika od zaraze⁴⁶ a uz povoljno poslovno okruženje i čak podršku poslodavaca, ili pak usled činjenice vremenske podudarnosti doživljaja ugroženosti ispitanika, pa i prvih potreba za smanjenjem rizika, s jedne strane, sa početkom primene strategije smanjenja rizika u poslovnom okruženju, s druge. Drugim rečima, tamo gde je, i pored faktora straha i faktora zdravstvene i/ili finansijske ranjivosti ispitanika, *postojao* faktor predostrožnog ponašanja

---

⁴² Tako jedan ispitanik, recimo, navodi primer ismevanja dveju koleginja neprisutnih na poslovnom sastanku. Razlog za podsmeh je bio nezvanični početak njihovog rada od kuće. Za jednu od njih, za onu za koju ispitanik pretpostavlja da je otišla u samoizolaciju po povratku sa poslovnog putovanja, kolege su komentarisale: „Evo, sad je ona dve nedelje u samoizolaciji, a onda će druge dve nedelje da bude bolesna od korone“, na šta su se svi prisutni nasmejali. Ispitanik je šalu protumačio kao podsmevanje pripisanim joj osobinama hipohondre i paničara (pojašnjavajući da ne može biti bolesna nakon što je bila u izolaciji), što je shvaćeno i kao njeno preuveličavanje opasnosti kojom je pretila pojava i širenje koronavirusa.

^Bilo je i suprotnih primera – emocionalnog zaziranja i osećaja povećane ugroženosti zbog neizmenjenog načina ponašanja kolege, pripadnika nedominantne kulture, koji je, recimo, nastavio da praktikuje autokontaktno ponašanja pri obedovanju (dodirivanje usana rukama usled korišćenja prstiju ruku pri uzimanju hrane), kao i obedovanje više ljudi (članova porodice, ali i onih koji to nisu) iz iste posude.

⁴³ Nekoliko osoba ima iskustva s oboljenjima disajnih organa od kojih je jedno hronično stanje i ono je uticalo na doživljaj povećane zdravstvene ranjivosti.

⁴⁴ Na primer, pojedini ispitanici su u radnim odnosima koji podrazumevaju apsolutni prekid primanja novčanih sredstava u slučaju korišćenja bolovanja ili, recimo, tokom privremene obustave poslovanja u vreme vanrednog stanja (bez kvalifikovanja, tj. bez mogućnosti dobijanja državne pomoći (tzv. *jobkeeper* i *jobseeker*), pružane osobama koje su se našle u sličnim, ali ne istim, situacijama).

⁴⁵ Usled, na primer, njihove nepovoljne zdravstvene situacije.

⁴⁶ Bilo da stav proisitiče od saveta lekara praktično podržanog odobrenjem bolovanja, bilo da je posledica lične procene sopsvene situacije ispitanika u uslovima pojave i sve većeg širenja koronavirusa.

članova okruženja, ispitanici nisu imali nikakav doživljaj lične diskreditovanosti. Nasuprot tome, interakcije pri kojima, pored faktora straha ispitanika, *nije postojao* faktor predostrožnog ponašanja članova okruženja pokazale su se ugrožavajuće po ispitanike, svakako u pogledu doživljavanja sramote. Naime, pri interakcijama u kojima su se našli ispitanici kojima je osećanje straha različitih intenziteta bilo blisko iskustvo tokom povojja pandemije i, takođe, bez razlike u odnosu na njihovo zdravstveno i/ili finansijsko stanje, ali koji su procenjivali ponašanje osoba iz svog sekundarnog socijalnog okruženja kao „(pre)ležerno“ spram veličine pretnje opasnosti, a neretko i neodgovorno, doživeli su sramotu i to na dva načina: u vidu posramljenja i anticipiranja sramote. Zato se može zaključiti da je stanje intenzivnijeg doživljaja ugroženosti ili ranjivosti osobe u odnosu na ono koje *se prikazuje* u datom okruženju (u većini slučajeva) bio ključni preduslov za iskustvo sramote ispitanika – bilo da je reč o anticipaciji sramote ili proživljenom posramljenju. Ovu generalizaciju, međutim, delimično relativizuje jedna epizoda posramljenosti.⁴⁷ Naime, izuzev jedne, sve ostale situacije u kojima je generisana sramota bile su deo ličnih istorija ispitanika, koje su oni kasnije opisali u svojim pričama tokom istraživačkog intervjua. Ta jedna situacija koja delimično izmiče generalizaciji desila se tokom razgovora, kao refleksija sagovornika o prošlim događajima i njegovim emocionalnim reakcijama.⁴⁸ Zato malopredloženi zaključak valja dopuniti na sledeći način: intenzivniji doživljaj ugroženosti ispitanika u prošlosti u odnosu na onaj koji se, iz njegove trenutne perspektive i u prisustvu posmatrača, činio adekvatnim (za prošli trenutak) jeste ključni preduslov sramote. Taj prošli trenutak kada je ispitanik reagovao očigledno je bio ispunjen panikom.⁴⁹ Za razliku od njega, trenutak u kojem je razgovor vođen, u pogledu stanja pandemije, odlikuje završetak prvog talasa zaraze (što je u slučaju Tasmanije značilo nepostojanje zaraženih slučajeva na ostrvu) i okončanje vanrednog stanja u smislu karantinizacije stanovništva, dok su uobičajene mere zaštite od bolesti postajale sve manje rigorozne, a granice ostrva dobro čuvane (priliv ljudi na ostrvo je bio izuzetno redukovano uz propisanu meru obaveznog karantina).

Iz do sada razmotrenog, u slučaju i jednih i drugih – onih koji se nisu sramili a jesu prepoznali određene situacije potencijalne ranjivosti na sramotu, kao i onih koji jesu osetili ovu emociju – uočava se da promenljivu u pogledu generisanja sramote predstavljaju stvarni ili anticipirani (emocionalni) stavovi i ponašanja osoba iz sekundarnog socijalnog okruženja ispitanika. Moguće

⁴⁷ Reč je o primeru posramljenosti zbog prenapregnute odluke o kupovini rashladnog uređaja za skladištenje kvarljivih namirnica.

⁴⁸ Ovu pojavu treba razumeti kao „interakcijsk[u] karakteristik[u] intervjua kao društvene prakse“ (Podboj 2020, 245), koja ukazuje na još jedan kontekst u kojem treba tragati za emocionalnim epizodama i njihovim značenjima.

⁴⁹ Pogledati opis primera.

je prepoznati dve uloge u kojima su se našli. Prva, o kojoj je bilo nešto reći u teorijskom razmatranju sramote, jeste uloga *posmatrača* delovanja ispitanika kojima su ovi izloženi (a izloženost je, podsećam, mogla biti stvarna ili anticipirana). Druga uloga, za koju se čini da se pojavljuje kao svojevrsni izdanak zdravstvene, psihološke, socijalne i dr. „pometnje“, tj. neizvesnosti izazvane okolnostima pojave i opšteg širenja novog, te nedovoljno poznatog, ne nužno smrtonosnog virusa, mogla bi biti označena kao uloga „*arbitra normalnosti*“.⁵⁰ Generalno govoreći, sramotu izaziva vladanje koje ne odgovara standardu grupe ili društva, a standard mišljenja, osećanja i delovanja u naznačenim okolnostima, eksplicitno ili implicitno, formulisali su pojedinci na određenim pozicijama (npr. državni upravljači, šefovi/nadređeni u firmama, lekari) i pojedinci ili manje grupe pojedinaca koji su se nalazili u interakcijama sa ispitanicima (npr. dvoje ili više sagovornika). I u jednom i u drugom slučaju – pojedinaca sa autoritetom ili manje-više ravnopravnih učesnika u interakcijama – kako istraživanje pokazuje, radi se o svojevrsnim arbitrima „normalnog“ mišljenja, osećanja i ponašanja, što će reći „ispravnog“ sagledavanja (ne)prilika izazvanih opštim širenjem virusa i tome odgovarajućeg ponašanja – onog koje se praktikovalo kao deo strategije izbegavanja rizika od zaraze. Treba naglasiti da su narečene osobe bile u ulozi arbitara samo onda kada je u vidu saveta i preporuka arbitraža od njih tražena ili kada je usled okolnosti brzih promena informacija bilo teško zauzeti isključive i čvrste stavove pa je tražena potpora u tuđim pogledima, kao i kada ispitanici jesu imali jasne stavove, ali inkongruentne stavovima pojedinaca sa autoritetom ili drugih učesnika u interakciji, a čijim stavovima ili odlukama su se *povinovali*, kako se beleži na terenu, pre svega u pogledu ponašanja – ne nužno i mišljenja i osećanja.⁵¹ Izuzev odluka državnih upravljača o promenama u ponašanju ljudi koje su bile pravno obavezujuće te je povinovanje novim normama ponašanja bilo prinudno, za oblik dobrovoljnog povinovanja se može reći da je bio dvojak: jedan se odnosio na *povinovanje bez otpora* (u smislu uvažavanja preporuka i saveta), a drugi na *povinovanje sa emocionalnim „otporom“* (pristanak uz iskustvo anticipacije sramote). Potonje se odnosi na slučajeve potrebe ispitanika da se suprotstave učesnicima u interakciji i odluke da to ne učine, te se sramota javila, rečima jednih, kao „faza koja navodi na odluku o otporu ili potčinjavanju“ (Wilce 2009, 121) ili, rečima drugih, kao „preventivni stav“ (Kilborne 1992, 231) koji je predupredio pokazivanje nepoželjnih osobina.

⁵⁰ Uloge su se delimično preklapale, što će reći da onda kada su arbitri bili deo interakcije – bilo kao direktni učesnici ili kao deo okruženja u kojem se interakcija odigrala – našli su se i u ulozi posmatrača. Pored toga, arbitri nisu bile samo osobe u (ne) posrednom kontaktu sa ispitanicima.

⁵¹ Više ispitanika svedoči da njihovo ponašanje u grupi nije uvek bilo u skladu sa njihovim uverenjima i osećanjima.

Kako istraživanje pokazuje, dakle, jedni su bili arbitri zato što su imali moć odlučivanja i nametanja odluka (npr. državni upravljači, nadređeni u firmama), a drugi zato što je postojalo poverenje u njihov autoritet (npr. lekari, državni upravljači⁵²). Treći su, međutim, postajali arbitri bivajući posmatračima bez očigledne moći i autoriteta (kolege na sastanku u tri zabeležene interakcije), i to bivajući deo grupe koja dejstvuje u pravcu usklađivanja osećanja, mišljenja i delovanja pojedinaca sa očekivanjima grupe (Heise and Calhan 1995, 223). Očekivanja su, na šta je već ukazano, bila različita za dve grupe ispitanika, za one koji nisu i one koji jesu iskusili sramotu. U prvom slučaju, očekivanje datog okruženja se odnosilo na normu prilagođavanja novonastalim okolnostima, odnosno, da se tako izrazim, na primenu „nove normalnosti“. Sasvim suprotno, u drugom slučaju, očekivanje okruženja je jednostavno predstavljao *nastavak praktikovanja svakodnevnog sociokulturnog života na manje-više uobičajeni način*. Videli smo i da je stvarna ili anticipirana kongruentnost stavova ispitanika i osoba sa kojima su ulazili u interakcije onemogućavala pojavu sramote u slučaju prve grupe ispitanika, a, nasuprot tome, stvarna ili anticipirana inkongruentnost generisala je sramotu u slučaju druge grupe. Postavlja se pitanje zašto je sudar stavova izrodio sramotu i čega konkretno su se pojedini ispitanici sramili pri riziku da ne odgovore ili pak pri neuspehu da odgovore na očekivanje okoline, s jedne strane, kao i zbog čega, s druge?

U ovom istraživanju se polazi od pretpostavke da je ono čega su se ispitanici sramili u velikoj meri bilo definisano interakcijama koje su se odigravale unutar datih odnosa, u ovom slučaju profesionalnih odnosa. Kako pojedini ispitanici, a i nauka, svedoče, to su odnosi u kojima osobe teže „afektivnoj neutralnosti“ (Heise and Calhan 1995, 225) i, uopšte, nastoje da, kao deo manjih ili većih grupa, ničim ne odskaču i u njih budu što više uklopljeni, osiguravajući time svoj povoljan položaj u najširem smislu.⁵³ Takvo nastojanje podrivalo je odstupanje od mišljenja onog koje se činilo dominantnim. Govoriti ili delovati suprotno od delovanja člana ili članova grupe u situacijama koje se ovde razmatraju, između ostalog, obelodanjuje različitost. Bilo da je proživljavanje nekog intenziteta straha bilo uzrok promene ponašanja ili je jednostavno postojao stav, iako ne i strah, da neke mere zaštite treba praktikovati,⁵⁴ promena ponašanja izazvana okolnostima pojave koronavirusa u okruženju gde se takva promena ne prakti-

⁵² Onda kada su njihovi apeli bili preporučujuće, a ne obavezujuće prirode.

⁵³ Na primer: „(...) to je grupa ljudi s kojom ti moraš da budeš u komunikaciji, želeo – ne želeo, s obzirom da tamo radiš. A opet *nedovoljno si blizak sa tom grupom ljudi da ti pokažeš svoja osećanja i razmišljanja*.“; ili stav da „ta mala grupa ljudi tebe ocenjuje“, od čega zavisi položaj i reputacija u toj grupu; u kojima nastoje da „ne pametuju mnogo“.

⁵⁴ Iako smatram da je takav stav morao dolaziti makar i od najmanje brige koja se ovde tretira kao jedan od oblika straha, tj. nivoa intenziteta straha.

kuje – izdvaja pojedince kao drugačije od okruženja. Kod pojedinih ispitanika ono je doživljeno kroz (potencijalno) stigmatizovanje, što je za posledicu imalo (anticipirano) odbacivanje.⁵⁵ Razlikovati se od grupe ili pojedinih članova koji dele stavove te grupe a naočigled (stvarni ili pretpostavljeni) ostalih,⁵⁶ dakle, ne samo da znači da pojedinac ne deli ista značenja i vrednosti sa drugim pojedincom ili grupom (up. Boiger and Mesquita 2012, 224) već i da jeste u (stvarnoj ili pretpostavljenoj) manjini. Rezultati pojedinih istraživanja ukazuju na to da je „iskustvo bivanja u manjini izuzetno bolno“ i da sam doživljaj bivanja drugačijim od grupe jeste jedan od okidača sramote (Scheff 1988, 402–403). Ovo istraživanje pokazuje da je izdvajanje ispitanika kao drugačijih bilo očiglednije u interakcijama koje su se odvijale u okruženjima u kojima je norma „stare normalnosti“ bila najizraženija, pa, u izvesnom smislu, čak i potencirana – u profesionalnim okruženjima u kojima su se zbijale šale, što na račun drugih zaposlenih što na račun prirode mera, a time, posredno, i na račun onih koji ih primenjuju ili bi se usudili da potraže njihovu primenu. Sramota se tako javila kao „efekat društvenog neodobravanja“ (Harris 2017, 59) koje se, sumirajući i ekstrapolirajući odgovore ispitanika koji jesu osetili sramotu, odnosilo na njihovu *precenjenost opasnosti*; u pojedinim slučajevima ona se odnosila na pojačani intenzitet emocije straha. U narednim redovima ću ovo nastojati da pojasnim.

Prisutnost straha – njegovo proživljavanje i izražavanje – ukazuje na najmanje dve stvari: s jedne strane, doživljaj ranjivosti i krhkosti onoga ko strah proživljava i, s druge, prisustvo opasnosti u okolini koja osobu preta da ugrozi ili čak uništi (Grelan 2007, 109). Zato obustaviti odlazak dece u škole pre takve procene i odluke državnih upravljača, ili obezbediti ne samo veću količinu namirnica nego i uređaj za skladištenje onih kvarljivih, kao i imati potrebu opomenuti kolegu koji prelazi granice ličnog prostora smanjujući fizičku distancu gotovo na minimum, i kolege koje organizuju i vode sastanake u prostoru manjem od predviđenog merama smanjenja rizika od zaraze koronavirusom – sve to ukazuje na percepciju i doživljaj opasnosti kao dovoljno ili izuzetno preteće, i doživljaj sopstvene ranjivosti ispitanika i njihovih najbližih. To ukazuje i na (potencijalnu) javnu priznatost straha, da tako kažem. Međutim, iako je tenzija u društvu Tasmanije i postojala i bila očigledna,⁵⁷ do sada je postalo jasno da

⁵⁵ Evo nekih od primera: „Niko *ne voli* ljude koji pametuju jako“; „sramota nam je signal da radimo nešto gde nas grupa *neće prihvatiti*“; „Ljudi (...) ne žele da budu *stigmatizovani i odbačeni*“.

⁵⁶ „Da sam ja njega opomenuo da se on pomeri od mene, to bi svi okolo čuli“, bila je bojazan ispitanika dok mu je kolega „disao za vrat“.

⁵⁷ Masovna pomama za kupovinom određenih namirnica i drugih artikala, što je dovelo do nestašice nekih od njih, recimo toalet papira, pokazala je, ako ne nužno masovni strah od bolesti, onda svakako strah od druge vrste egzistencijalnih posledica činjenice širenja virusa.

je strah kod dela stanovništva Hobarta – najmanje članova okruženja ispitanika koji nisu pokazivali strah – bio neprepoznat ili samo nepriznat kao „normalna“ emocionalna reakcija na činjenicu širenja zaraze, zato što je, može se pretpostaviti, u najmanju ruku, pretnja percipirana a ranjivost doživljena kao nevelika.⁵⁸ Drugim rečima, iako postoje kulturno propisane, prikladne emocije za različite društvene situacije, a strah bi bio očekivana i prikladna reakcija i prema svojoj prirodi⁵⁹ i prema faktičkoj prirodi svog objekta, a to je pretnja novonastale bolesti koja je (u vreme sprovođenja terenskog istraživanja) sve više uzimala maha – on to nužno nije bio. Pored toga što se može posmatrati kao osnov izdvajanja pojedinih ispitanika od svog socijalnog okruženja, nameće se pitanje zašto je iskazivanje straha bilo neprikladno i, kao takvo, predmet sramote kod pojedinih ispitanika? Drugačije rečeno, na koji način je to ugrožavalo povoljnu sliku o njima, odnosno koje su to osobine mogle biti otkrivene?

Delimično polazeći od stanovišta da postoje „neizrečene pretpostavke ugrađene u koncept emocije“ (Lutz 1986, 287), kao i koncept straha, a na osnovu podataka dobijenih iz građe, može se govoriti o dva izvora neprikladnosti osećanja i izražavanja straha: jedan je u vezi sa strahom kao vrstom kulturnog fenomena, tj. emocijom, a drugi sa kulturnim značenjem straha. Prvi se odnosi na već pomenutu afektivnu neutralnost – kulturni zahtev postavljen u profesionalnim interakcijama i odnosima, a u praksi prepoznat od strane pojedinih sagovornika.⁶⁰ Ona predstavlja kulturni podsticaj da pojedinci suzbijaju svoje emocije i kontrolišu njihovo izražavanje „prikazujući neutralno ponašanje i održavajući uslove za povećanu racionalnost“ (Heise and Calhan 1995, 225). Ovako shvaćena neutralnost je u suprotnosti sa jednim od značenja straha – njegovom kategorizacijom. Uz, recimo, ljutnju i tugu, strah se svrstava u kategoriju tzv. negativnih emocija (Hatfield et.al 1994, 3; Parrott 2014, 289) koje se smatraju odgovornim za brojne i ozbiljne probleme koji se javljaju kod pojedinaca i u društvu (npr. za pojave agresije, nasilja i samoubistva) (Fredrickson 2004, 1367), te se doživljavaju i kao opasne. Zbog toga postoji kulturna pretpostavka da ih je najbolje izbegavati (Parrott 2014, 273, 289). Međutim, ono što su pojedini ispitanici koji su doživeli sramotu eksplicirali kao problematičnije i bolnije glede stvarnog ili mogućeg podrivanja povoljne slike o sebi prepoznaje se u njihovom kulturnom proširenju značenja straha na koncept panike kao označitelja intenzivnog straha ili straha kao posebno užasnog (Kirmayer and Blake 2009, 38). U velikom broju iskaza osoba sa kojima je razgovarano o strahu bilo je prisutno odricanje svojstva „biti paničar“, atribuiranog na sopstvena emocionalna stanja i sopstveno

⁵⁸ „Onaj koji je neranjiv i koji se ne može uništiti nema čega da se plaši“, piše Grelan (2007, 109).

⁵⁹ Po osnovnom značenju: strah jeste reakcija na opasnost, a može se još specifikovati da opasnost preti iz budućnosti (Ilić 2021, 158–160).

⁶⁰ Videti npr. fusnotu pod rednim brojem 54.

ponašanje. Naglašavanje odsustva ovog atributa, u najmanju ruku, daje uvid u razumevanje dela kulturne konotacije straha i upućuje na kulturnu predstavu o poželjnom ponašanju u neprilikama izazvanim opštim širenjem zaraze. Zato ću nakratko razmotriti opseg kulturnih značenja panike prepoznatim u ispitaničkim rečima kao njihovim predstavama o ovom konceptu, a koja se ispostavljaju kongruentnim pojedinim rečničkim definicijama i uvidima naučnih istraživača ovog koncepta.

U *Leksikonu stranih reči i izraza* termin *panika* je definisan i kao „iznenadna i bezrazložna vika i galama, iznenadno i bezrazložno opšte prestravljenje i zbuñjenost“, a, shodno tome, *paničar* kao „onaj koji pravi *paniku*“ (Vujaklija 1954, 672), odnosno širi *neopravdani* strah. Termin se koristi i da bi dao „retoričku snagu našim brigama“ (Kirmayer and Blake 2009, 42) i, još jednom, ističe se uverenje da „uključuje kriterijum nesrazmernosti“⁶¹ što implicira iracionalnost ili neistinitost zabrinutosti (Tompson 2003, 18). Panika reflektuje emocionalnu nestabilnost i manjak kritičke sposobnosti (Quarantelli 1954, 269). Ona, dakle, „uključuje negativnu konotaciju kao tip ponašanja koje se mora odbaciti kao nerazumno“ (Tompson 2003, 6). Slično smatraju i ispitanici i navedene karakteristike se prepoznaju ne samo u njihovim predstavama o panici već i u slučajevima kada je implicitno ili eksplicitno opisana kao predmet sramote. Stanje uspaničenosti je u suprotnosti sa stanjem smirenosti i predstavlja intenzivni emocionalni odgovor na opasnost – bila bi generalna ispitanička predstava o panici. U praktičnom smislu, ona sputava „normalno razmišljanje“ (što će reći: trezveno, logički utemeljeno, korisno i sl.) ili ikakvo razmišljanje i delovanje (jer parališe), i utiče na donošenje iracionalnih odluka ili na takva ponašanja; ona znači izgubiti kontrolu nad sopstvenim mislima, emocijama i pokretima.⁶² Takođe, u slučaju da je učestala, panika učestvuje u snižavanju imuniteta,⁶³ može biti u vezi sa paranoidnim viđenjem stvarnosti, te, usled svega toga, razboljeva čoveka.⁶⁴ Panika je zarazna, jedna je od ispitaničkih predstava u ovom nizu. Ne

⁶¹ Koji Tompson smatra spornim.

⁶² Kažu ispitanici, na primer: „Ali nisam paničar u tom smislu da bih se ja sad... potpuno otkao da ne bih znao da odreagujem od straha ili da se parališem – ja nisam u tom fazonu“, ili: „I onda sam to ozbiljno shvatio. Al', kažem, moja reakcija, znaš, nije da ću ja sad, ne znam, plakati panično nešto, nego ću ja sad videti šta se sve može napraviti – ajmo da rešimo to.“

⁶³ Neretko isticanog kao jednog od važnih ili najvažniji činilaca u borbi organizma protiv kovida-19.

⁶⁴ U iskazima ispitanika se moglo čuti: „(...) pa odmah se preispitujete da l' sam ovo uradio, da l' sam to uradio, i onda počinje da me hvata panika i bukvalno se razbolim od toga što počinjem da mislim o tome“; „(...) jaaaooj, znaš ono, panika, frka, uznemireni, anksioznost, jedno-drugo – pa tebi je imunitet srozan, ti ćeš pre da se razboliš time što se mnogo sekiraš, od toga i plašiš se“.

samo da možemo biti žrtve tuđe panike⁶⁵ već sami možemo generisati istu kod drugih.⁶⁶ Podleći tuđim emocionalnim stanjima, odnosno dozvoliti da emocije „preplave“ osobu, ukazuje na, makar i trenutnu, emocionalnu nestabilnost, a samo doživljavanje panike, makar na kratkotrajnu, nemoć i nesposobnost za kritičko rasuđivanje. U konkretnom primeru pribavljanja rashladnog uređaja za kvarljive namirnice panika je imala za posledicu preduzimanje mere zaštite koja će se iz kasnije perspektive sagovornika razumeti kao neutemeljena u realnosti stanja pandemije na Tasmaniji, kao nesrazmerna realnoj pretnji, odnosno kao preuveličanost opasnosti koja je za posledicu imala prenatrpanost, iracionalnu, pa i pogrešnu odluku o delovanju. Panika se, dakle, razumela kao slabost koja se manifestovala u nekritičkom sagledavanju situacije i iracionalnom nošenju sa problemom. Može se reći da je u značenju slabosti (up. Lutz 1996, 152) panika povezana sa još dva slučaja. Naime, sramota se javila kao preventiva anticipirane stigmatizacije ispitanika kao paničara, odnosno onoga koji „podizhe“ paniku (u interakcijama sa jednim i više kolega u kojima se oni nisu pridržavali situacijama prikladnih mera, a na šta ispitanik nije otvoreno reagovao). Biti obeležen kao paničar, za ispitanika je značilo biti obeležen kao kukavica. Pri proživljavanju panike ne postoji pokušaj direktnog suočavanja sa opasnošću ili kontrolisanja i savladavanja opasnosti već samo bekstvo ili „lično sklanjanje od pretnje“ (Quarantelli 1954, 270). Zato se za paniku kaže i da je nesocijalno pre nego asocijalno ponašanje, koje karakteriše razjedinjenost delovanja i nedostatak saradnje sa drugima, odnosno, kako se dalje sumira, „panični beg je potpuna suprotnost organizovanom grupnom ponašanju“; šta više, posmatrano spolja, bekstvo je izrazita karakteristika panike (Quarantelli 1954, 269–270). Kulturna je karakteristika i kukavičluka, ukoliko kukavicu odredimo kao čoveka koji je obuzet strahom jer opasnost doživljava nesavladivom, odnosno sebe nemoćnim pred njom. Uvezan sa paničarenjem, kukavičluk je izraz slabosti. U semantici termina *kukavica* Petra Bulata, između ostalih „istaknutih nesimpatičnih osećajnih pojmova i duševnih raspoloženja“ kojima je kukavica označena, prepoznat je i ovaj: „[s]labost i nemoć praćene su u duševnom životu obično osećajem žaljenja; a, jesu li ti defekti u nekoga nastali njegovom sopstvenom krivicom, k tome da se odaju tragovi i njegova svesnog pristajanja ili privođenja tim defektima, mesto žaljenja, nastupa više prezir“ (Bulat 1933, 109).⁶⁷

⁶⁵ Što je, podsećam, na terenu zabeleženo kao razlog predostrožnog ponašanja ispitanika (kupovina zamrzivača) i, implicitno, kao objekat sramote. Njegova interpretacija je ukratko predstavljena u ideji da je odlika panike (generisane spolja) činjenje postupka koji inače (da panike nije bilo) ne bi bio učinjen.

⁶⁶ Što je, opet podsećam, bila anticipirana stigma za drugog ispitanika.

⁶⁷ Bulat razmatra još neke oznake termina. Na primer, kukavica, prema onome što radi – kuka, nije samo onaj koji dosađuje, nego i onaj koji tuguje, jadikuje (Bulat 1933, 106–108). Kukavica, kao čovek koji je kukav, tj. „onaj za kojim se kuka“, onaj koji

Kukavičluk je, dakle, negativno konotirana osobina i ovde se može razumeti kao kulturno vrednovanje panike (kao psihološkog stanja). Kao krajnji ishod pretpostavljenog rizikovanja da ovom osobinom ispitanik bude stigmatizovan (u slučaju da se u datim interakcijama otvoreno suprotstavio članu i članovima profesionalne grupe), kod njega se pojavila anticipacija ugroženosti reputacije i pada na hijerarhijskoj lestvici u datoj profesionalnoj grupi.

Zaključak

Moguće je izdvojiti nekoliko zaključaka ovog istraživanja. Sramota se odnosila na ponašanje ispitanika koje jeste ili bi, iz stvarne ili zamišljene vizure članova njihovog neposrednog socijalnog okruženja, iskakalo iz okvira „normalnog“. Norme su se pokazale različite u datim socijalnim okruženjima ispitanika. Tako je za grupu ispitanika koji nisu doživeli sramotu, norma koju je njihovo okruženje zastupalo ili podržavalo predstavljalo izmenjeno svakodnevno socijalno ponašanje, odnosno, svaka adekvatna mera izbegavanja rizika od zaraze. Upravo suprotno ponašanje ispostavilo se kao poželjno i praktikovano u većini okruženja ispitanika koji jesu osetili sramotu. Sramota se dominantno javila u sekundarnim odnosima; ona *jeste* konstruisana tokom, pretežno, poslovnih interakcija ispitanika sa osobama sa kojima su u prevashodno profesionalnim odnosima. U tim interakcijama, u kontekstu odnosa koji se održavaju uprkos nepostojanju bliskosti, a sve to u kontekstu pojave koronavirusa, kao najznačajnije za generisanje sramote se izdvaja ukrštanje dva činioca: prisustvo straha kod ispitanika, i ponašanje članova njihovog neposrednog okruženja koje su ispitanici doživeli kao neoprezno i ocenili kao neodgovorno. Najintenzivniji doživljaji sramote vezani su za okruženje u kojem je bilo prisutno ismevanje postupaka drugih ljudi koji su tumačeni kao manifestacije straha. Strah, uz njemu adekvatno ponašanje, pojavio se kao neprikladna emocija i, kao takav, u svojstvu objekta sramote. Pored toga što je bio osnov izdvajanja pojedinih ispitanika od svog socijalnog okruženja i kulturno je konotiran kao opasna i nepoželjna emocija, strah se pojavio kao neprikladna emocija i zato što se tretirao, iz stvarne ili zamišljene vizure drugih, kao posledica netačnih uverenja, tj. preuveličane ili precenjene opasnosti od strane ispitanika, bilo da nesrazmernost jeste ili nije artikulisana kroz koncept panike kao straha neosnovano jakog intenziteta.

---

se žali, kako nastavlja Bulat u svojoj interpretaciji, jeste onaj koji je „jadan, bedan, nesrećan“ (Bulat 1933, 109).

Reference

- Abdullah, I. 2020. "COVID-19: Threat and Fear in Indonesia." *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy* 12(5): 488–490. <http://doi.org/10.1037/tra0000878>
- Armon-Jones, Claire. 1986. "The Social Functions of Emotion". In *The Social Construction of Emotions*, edited by Rom Harré, 57–82. Oxford OX UK: Blackwell.
- Beatty, Andrew. 2010. "How Did It Feel for You? Emotion, Narrative, and the Limits of Ethnography." *American Anthropologist* 112 (3): 430–443. <https://doi.org/10.1111/j.1548-1433.2010.01250.x>
- Beatty, Andrew. 2019. *Emotional Worlds: Beyond an Anthropology of Emotion. New Departures in Anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Boiger, Michael, and Mesquita, Batja 2012. "The Construction of Emotion in Interactions, Relationships, and Cultures". *Emotion Review* 4 (3): 221–229. <https://doi.org/10.1177/1754073912439765>
- Boiger, Michael, Batja Mesquita, Yukiko Uchida, and Lisa Feldman Barrett. 2013. "Condoned or Condemned: The Situational Affordance of Anger and Shame in the United States and Japan". *Personality and Social Psychology Bulletin* 39(4): 540–553. <http://doi.org/10.1177/0146167213478201>
- Boscoboinik, Andrea. 2014. „Introduction: Risks and Fears from an Anthropological Viewpoint". To *The Anthropology of Fear: Cultures Beyond Emotions*, eds. Andrea Boscoboinik and Hana Horakova. 9–25. Hamburg: Lit Verlag.
- Bulat, Petar. 1933. *Kukavica*. Zagreb: Etnografski muzej u Zagrebu.
- Fredrickson, Barbara. 2004. "The Broaden-and-Build Theory of Positive Emotions." *Philosophical Transactions: Biological Sciences* 359 (1449): 1367–1377.
- Gergen, Kenneth. 1994. *Realities and relationships: soundings in social construction*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Gibson, Matthew. 2018. "A pragmatic investigation into the emotions of pride, shame, guilt, humiliation, and embarrassment: Lived experience and the challenge to established theory". *Social Science Information* 57(4): 616–643. <https://doi.org/10.1177/0539018418810814>
- Gofman, Erving. 2000. *Kako se predstavljamo u svakodnevnom životu*. Beograd: Geopoetika.
- Gokseven, Yagmur, Guzin Zeren Ozturk, Ecem Karadeniz, Ecem Sarı, Berau Gelmez Tas Haci Mustafa and Ozdemir. 2021. "The Fear of COVID-19 Infection in Older People." *Journal of Geriatric Psychiatry and Neurology* XX(X): 1–7. <https://doi.org/10.1177/08919887211002651>
- Grelan, Hans. 2007. *Filozofija osećanja*. Beograd: Geopoetika.
- Harris, Nathan. "Shame in Regulatory Settings." In *Regulatory Theory: Foundations and Applications*, edited by Peter Drahos, 59–76. ANU Press, 2017.
- Hatfield, Elaine, John T. Cacioppo, and Richard L. Rapson. 1994. Introduction and Overview To *Emotional contagion*, eds. Harre, Rom and Gerrod Parrott: 1–6. Cambridge Paris: Cambridge University Press; Éditions de la Maison des sciences de l'homme.
- Heise, David and Cassandra Calhan. 1995. "Emotion Norms in Interpersonal Events." *Social Psychology Quarterly* 58 (4): 223–240. <https://doi.org/10.2307/2787125>

- Herzfeld, Michael. 1980. "Honour and Shame: Problems in the Comparative Analysis of Moral Systems." *Man* 15(2): 339–351. <https://doi.org/10.2307/2801675>.
- Ilić, Vladimira. 2021. „Strah u doba korone.“ U *Kovid-19 u Srbiji '20*, ur. Bojan Žikić, 157–171. Beograd: Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Kilborne, Benjamin. 1992. "Fields of Shame: Anthropologists Abroad." *Ethos* 20 (2): 230–253.
- Kirmayer, Laurence and Caminee Blake. 2009. „Theoretical Perspectives on the Cross-Cultural Study of Panic Disorder“. In *Culture and Panic Disorder*, eds. Hinton, Devon E. and Byron J. Good: 31–56. Stanford, California: Stanford University Press.
- Lebra, Takie Sugiyama. 1971. "The Social Mechanism of Guilt and Shame: The Japanese Case." *Anthropological Quarterly* 44(4): 241–255. <https://doi.org/10.2307/3316971>
- Lebra, Takie Sugiyama. 1983. "Shame and Guilt: A Psychocultural View of the Japanese Self." *Ethos* 11(3): 192–209.
- Lewis, Michael. 1998. "Shame and Stigma" In *Shame: Interpersonal Behavior, Psychopathology, and Culture*, eds. Paul Gilbert, Bernice Andrews, 126–140. New York: Oxford University Press.
- Lutz, Catherine. 1986. "Emotion, Thought, and Estrangement: Emotion as a Cultural Category." *Cultural Anthropology* 1(3): 287–309.
- Lutz, Catherine. 1996. "Engendered Emotion: Gender, Power, and the Rhetoric of Emotional Control in American Discourse". In *The Emotions: Social, Cultural and Biological Dimensions*, eds., Harré, Rom and Gerrod Parrott, 151–170. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
- Manderson, Lenore and Susan Levine. 2020. „COVID-19, Risk, Fear, and Fall-out“. *Medical Anthropology* 39 (5): 367–370. <https://doi.org/10.1080/01459740.2020.1746301>
- Parrott, Gerrod. 2014. "Feeling, Function, and the Place of Negative Emotions in a Happy Life" In *The positive side of negative emotions*, ed. Gerrod W. Parrott, 273–296. New York and London: The Guilford Press.
- Piers, Gerhardt, and Milton Singer. 1953. *Shame and Guilt: A Psychoanalytic and a Cultural Study*. Springfield, IL: Charles C Thomas.
- Podboj, Martina. 2020. „Narativna analiza kao metoda uvida u diskursnu konstrukciju identiteta“. *Suvremena lingvistika* 46 (90): 239–264. <https://doi.org/10.22210/suvin.2020.090.04>
- Podunavac, Milan. 2020. „Pandemija straha: politički učinci“. *Humanističke studije* 8: 9–18.
- Quarantelli, E. L. 1954. "The Nature and Conditions of Panic." *American Journal of Sociology* 60 (3): 267–275.
- Riezler, Kurt. 1944. "The Social Psychology of Fear". *American Journal of Sociology* 49(6): 489–498. <https://doi.org/10.1086/219471>
- Rosenblatt, Elizabeth L. 2013. "Fear and Loathing: Shame, Shaming, and Intellectual Property." *DePaul Law Review* 63(1): 1–48. <https://via.library.depaul.edu/law-review/vol63/iss1/2>
- Sauvagnat, François. 2018. „Notes on the Evolution of the Relationship between Guilt and Shame in Psychoanalysis and Anthropology“. *Rev. Latinoam. Psicopat. Fund.* 21 (4): 779–797. <http://dx.doi.org/10.1590/1415-4714.2018v21n4p779.6>

- Scheff, Thomas J. 1988. "Shame and Conformity: The Deference-Emotion System." *American Sociological Review* 53 (3): 395–406. <https://doi.org/10.2307/2095647>
- Shweder, Richard A. 2003. "Toward a Deep Cultural Psychology of Shame." *Social Research* 70 (4): 1109–1130.
- Stearns, Peter. 2017. *Shame: A Brief History*. Urbana, Chicago, and Springfield: University of Illinois Press.
- Swami, Mukesh Kumar and Tuna Gupta. 2020. "Psychological impact of fear-based messages in context of COVID 19." *International Journal of Social Psychiatry*: 1–2. <https://doi.org/10.1177/0020764020980773>
- Toffler, Alvin. 1975. *Šok budućnosti*. Rijeka: Otokar Keršovani.
- Tompson, Kenet. 2003. *Moralna panika*. Beograd: Clío.
- Trifunović, Vesna i Ivan Đorđević. 2021. „Kultura 'nove normalnosti' – značenje i upotreba pojma“. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 69 (3): 519–530. <https://doi.org/10.2298/GEI2103519T>
- Vujaklija, Milan. 1954. *Leksikonu stranih reči i izraza*. Beograd: Jugoslovensko štamparsko preduzeće Beograd.
- Weinberger, David. 2012. *Too Big to Know: Rethinking Knowledge Now That the Facts Aren't the Facts, Experts Are Everywhere, and the Smartest Person in the Room Is the Room*. New York: Basic Books.
- Wilce, James M. 2009. *Crying Shame: Metaculture, Modernity, and the Exaggerated Death of Lament*. Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- Žikić, Bojan, Mladen Stajić i Marko Pišev. 2020. „Nova društvena i kulturna normalnost i kovid-19 u Srbiji od februara do maja 2020. godine.“ *Etnoantropološki problemi* 15(4): 949–978. <https://doi.org/10.21301/eap.v16i2.4>
- Žikić, Bojan. 2021. „Kovid-19 u Srbiji: izbegavanje rizika i upravljanje rizikom“. U *Kovid-19 u Srbiji '20*, ur. Bojan Žikić, 19–35. Beograd: Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.

Vladimira Ilić

Institute of Ethnology and Anthropology,
Faculty of Philosophy, University of Belgrade
sindzulejke@gmail.com

*Shame in the Clash of Two "Normals":
The Case of Covid-19 in Tasmania*

This paper deals with the general question of what a segment of sociocultural reality in the capital of Tasmania looked like over the time span from the emergence of the SARS-CoV-2 virus in China up to Australia's lockdown in mid-March 2020, or more specifically, what took place in direct, daily contacts between people, in the meeting or clash of coexisting incongruous behavioral norms – the "old" (habitual up until then) and the "new" (modified due to

the crisis) patterns of interpersonal behavior. In this period of health and social crises, which is here termed liminal, shame was generated. It arose as an emotional reaction to the discrepancy between the thinking, feeling and behavior of interviewees and the thinking, feeling and behavior of members of their social environment, a discrepancy that became apparent in the course of their mutual interactions and whose object was a different emotion – fear. The fieldwork was conducted in mid-2020 in Hobart, in the form of semi-structured interviews with several immigrants from the states of the former Yugoslavia. As it was aimed at studying their fear, and only in second place their feeling of shame, in this paper I have limited myself to a narrative interpretation of the origins and object of shame, with the intention of, on the one hand, highlighting the principal factors in the construction of shame and, on the other, examining what it was in connection with fear that aroused shame in the given context. It was noted that, among other things, shame was culturally generated in the given interactions which occurred within secondary relationships and specific environmental contexts and, still more broadly, as part of the crisis caused by the general spread of the virus, and that, as the object of shame, fear emerged as an inappropriate emotion, initially in the sense of the disproportion between the intensity of fear and its object (i.e. the threat posed by the virus).

Key words: shame, fear, normality, Covid-19, Tasmania

*La honte dans le conflit de deux „normalités“:
le cas du covid-19 en Tasmanie*

Ce travail est consacré à la description d'un segment de la réalité socioculturelle depuis l'apparition du virus SARS-CoV-2 jusqu'à la mise en quarantaine de la population australienne au milieu du mois de mars 2020 dans la capitale de la Tasmanie, ou plus précisément à, ce qui se passait dans les contacts directs entre les individus, dans la rencontre ou la confrontation des normes incongrues de comportement. La honte venait, entre autre, comme une réaction émotionnelle au conflit des opinions, sentiments et comportements des personnes interrogées et des pensées, sentiments et comportements des membres de leur environnement social, devenu visible au cours de leurs échanges mutuels. Le travail de terrain effectué au milieu de l'année 2020 à Hobart avec quelques émigrants de l'espace de la RFSY, sous forme d'entretiens approfondis, a été consacré à l'examen de la peur, puis, de manière secondaire, de la honte. C'est pourquoi l'accent est mis sur l'origine et l'objet de la honte: l'intention est de montrer, d'un côté les facteurs qui ont influencé l'apparition ou l'absence de honte dans des situations données et de mettre en relief les principaux facteurs de la construction de la honte, puis, de l'autre côté, d'analyser ce qui en rapport

avec la peur faisait naître la honte dans des situations spécifiques dans les tout premiers débuts de la pandémie du covid-19, nommés ici période liminale. Il a été relevé, entre autre, que la honte est générée culturellement dans des échanges ayant eu lieu dans des rapports secondaires et des environnements spécifiques, et plus généralement encore, dans la crise provoquée par une expansion générale du virus, puis que la peur, raison de la honte, est apparue d'abord comme une émotion inappropriée, étant donné qu'elle était non proportionnelle en intensité d'émotion avec son objet, c'est-à-dire le danger que représentait le virus.

Mots clés: honte, peur, normalité, covid-19, Tasmanie

Primljeno / Received: 2.10.2022

Prihváeno / Accepted for publication: 22.11.2022